BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY SHAKLLANISHIDA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYA VA KASBIY ETIK KOMPETENSIYALARNING O‘ZARO UYG‘UNLIGI

Abdug‘opirova Feruza Akramjon qizi,
University of Business and Science
Maktabgacha-boshlang‘ich ta’lim va
sport faoliyati kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
shahinabonu16@gmail.com

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayonida pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligi masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogik deontologiyaning bo‘lajak o‘qituvchi shaxsida kasbiy burch, mas’uliyat va axloqiy me’yorlarni shakllantirishdagi o‘rni hamda kasbiy etik kompetensiyalarning ta’lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, mazkur komponentlarning integratsiyasi o‘qituvchining kasbiy faoliyatida barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyat va pedagogik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalar uyg‘unligini ta’minlash bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy yetukligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik deontologiya, kasbiy etik kompetensiya, kasbiy shakllanish, pedagogik madaniyat, axloqiy mas’uliyat.*

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕОНТОЛОГИИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ФОРМИРОВАНИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье анализируется проблема взаимосвязи педагогической деонтологии и профессиональных этических компетенций в процессе профессионального становления будущих учителей. Научно-теоретически обоснована роль педагогической деонтологии в формировании профессионального долга, ответственности и нравственных норм личности будущего учителя, а также значение профессиональных этических компетенций в образовательном процессе. Установлено, что интеграция данных компонентов способствует развитию профессиональной устойчивости, социальной ответственности и педагогической культуры учителя. Результаты исследования свидетельствуют о том, что согласованность педагогической деонтологии и профессиональных этических компетенций является важным фактором повышения профессиональной зрелости будущих педагогов.

Ключевые слова: *будущий учитель, педагогическая деонтология, профессиональная этическая компетенция, профессиональное становление, педагогическая культура, нравственная ответственность.*

INTERCONNECTION OF PEDAGOGICAL DEONTOLOGY AND PROFESSIONAL ETHICAL COMPETENCIES IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE TEACHERS

This article analyzes the interrelation between pedagogical deontology and professional ethical competencies in the process of professional development of future teachers. The study provides a theoretical justification of the role of pedagogical deontology in shaping professional duty, responsibility, and moral norms of future teachers, as well as the significance of professional ethical competencies in educational practice. It is revealed that the integration of these components contributes to the development of professional stability, social responsibility, and pedagogical culture. The research findings indicate that the harmony between pedagogical deontology and professional ethical competencies is a key factor in enhancing the professional maturity of future teachers.

Keywords: *future teachers, pedagogical deontology, professional ethical competence, professional development, pedagogical culture, ethical responsibility.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishi nafaqat chuqur bilim va pedagogik ko‘nikmalarni egallash, balki kasbiy faoliyatda axloqiy-me’yoriy mas’uliyatni anglash bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida o‘qituvchi shaxsiga qo‘yilayotgan

talablar sezilarli darajada ortib, pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy madaniyat, ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy barqarorlik talab etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishida pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda[1]. Pedagogik deontologiya o‘qituvchining kasbiy burchi, mas’uliyati, axloqiy majburiyatlari va pedagogik xulq-atvor me’yorlarini belgilovchi nazariy-amaliy tizim sifatida talqin etiladi. U pedagog faoliyatining normativ asosini tashkil etib, ta’lim jarayonida pedagog va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi munosabatlarning axloqiy mezonlarini belgilaydi. Shu bilan birga, pedagogik deontologiya o‘qituvchining kasbiy faoliyatida adolat, mas’uliyat, insonparvarlik va professional halollik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi [2].

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayonida kasbiy etik kompetensiyalar muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Kasbiy etik kompetensiya o‘qituvchining pedagogik vaziyatlarda axloqiy jihatdan asoslangan qarorlar qabul qilish, kasbiy muammolarni etik me’yorlar asosida hal etish hamda pedagogik muloqotda axloqiy madaniyatni namoyon etish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur kompetensiya kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan bir qatorda shaxsiy qadriyatlar tizimi va axloqiy pozitsiyaning shakllanishini ham o‘z ichiga oladi [3].

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning uyg‘unligi bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy yetukligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogik deontologiya kasbiy faoliyatning axloqiy-me’yoriy asosini belgilasa, kasbiy etik kompetensiyalar ushbu me’yorlarni amaliy faoliyatda samarali qo‘llash mexanizmini ta’minlaydi. Ushbu integratsiya o‘qituvchining kasbiy identiteti va pedagogik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi [4].

Hozirgi kunda pedagog kadrlarni tayyorlash tizimida kasbiy bilim va metodik tayyorgarlikka ustuvor ahamiyat qaratilayotgan bo‘lsa-da, axloqiy-deontologik tayyorgarlik masalalari yetarli darajada tizimli yondashuv asosida tashkil etilmayotganligi kuzatiladi. Bu holat bo‘lajak o‘qituvchilarning real pedagogik faoliyatda axloqiy muammolarga duch kelishiga, kasbiy etik dilemmalarni hal etishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarni uyg‘un holda rivojlantirishga yo‘naltirilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlarga ehtiyoj ortib bormoqda [5].

Mazkur tadqiqot pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligini bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishining muhim omili sifatida asoslashga qaratilgan. Tadqiqot doirasida ushbu tushunchalarning mazmun-mohiyati, ularning pedagogik jarayondagi o‘rni hamda kasbiy shakllanishga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik ta’lim jarayonida deontologik va etik kompetensiyalarni integratsiyalash orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy va axloqiy yetukligini ta’minlash imkoniyatlari aniqlanadi [6].

Metodologiya. Mazkur tadqiqot bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayonida pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligini aniqlash va uning pedagogik samaradorligini baholashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi kasbiy shakllanishni shaxsiy va professional rivojlanishning integrativ jarayoni sifatida talqin qilishga asoslanib, unda tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi [7].

Tadqiqotning metodologik asosini pedagogik deontologiya, kasbiy etik nazariya va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga oid konseptual yondashuvlar tashkil etdi. Pedagogik deontologiya bo‘lajak o‘qituvchi shaxsida kasbiy burch, axloqiy mas’uliyat va normativ xulq-atvorni shakllantirishning nazariy poydevori sifatida belgilandi [8]. Kasbiy etik kompetensiyalar esa mazkur me’yorlarning pedagogik faoliyatda amaliy qo‘llanilishini ta’minlovchi muhim ko‘rsatkich sifatida qaraldi [9].

Tadqiqot dizayni aralash (mixed-methods) xarakterga ega bo‘lib, unda miqdoriy va sifat tahlil usullari o‘zaro uyg‘unlashtirildi. Miqdoriy tadqiqot doirasida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalar bo‘yicha shakllanganlik darajasini aniqlashga qaratilgan diagnostik metodikalar qo‘llanildi [10]. Sifat tahlilida esa pedagogik vaziyatlar tahlili, refleksiv topshiriqlar, yozma mulohazalar va yarim tuzilgan suhbatlar asosiy metodlar sifatida foydalanildi.

Empirik tadqiqot oliy pedagogik ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilar ishtirokida amalga oshirildi. Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda tashkil etildi: diagnostik bosqichda respondentlarning boshlang‘ich tayyorgarlik darajasi aniqlandi; shakllantiruvchi bosqichda pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarni uyg‘un rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus pedagogik shart-sharoitlar joriy etildi; nazorat bosqichida esa olingan natijalar qayta tahlil qilinib, tajribaning samaradorligi baholandi [11].

Shakllantiruvchi bosqich doirasida interfaol mashg‘ulotlar, axloqiy dilemmalar bilan ishlash, kasbiy vaziyatlarni modellashtirish, refleksiv muhokamalar va treninglar tizimli ravishda tashkil etildi. Mazkur

faoliyat turlari bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy burch va mas’uliyatni ongli anglash, pedagogik qarorlarni etik me’yorlar asosida qabul qilish hamda pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qildi [12].

Olingan empirik ma’lumotlar matematik-statistik usullar asosida qayta ishlanib, taqqoslash va dinamik tahlil orqali umumlashtirildi. Natijalarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida metodlar triangulyatsiyasi, diagnostik vositalarning validatsiyasi hamda qayta o‘lchash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalar uyg‘unligining bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishiga ta’sirini kompleks baholash imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot davomida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarga ega bo‘lish darajasi diagnostik, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarida o‘lchandi. Natijalar miqdoriy tahlil yordamida foiz ko‘rsatkichlari orqali jadval ko‘rinishida ifodalandi. Tadqiqot eksperimental va nazorat guruhida olib borildi.

1-jadval.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik deontologiya darajasi (%)

Bosqich	Past daraja	O‘rtacha daraja	Yuqori daraja	Jami (%)
Diagnostik	40	45	15	100
Shakllantiruvchi	20	50	30	100
Nazorat (eksperimental guruh)	10	40	50	100
Nazorat (nazorat guruhi)	35	50	15	100

Boshlang‘ich diagnostika natijalari pedagogik deontologiya ko‘rsatkichlarining past va o‘rtacha darajada ekanligini ko‘rsatdi. Shakllantiruvchi bosqichda maxsus pedagogik shart-sharoitlar joriy etilgach, yuqori daraja sezilarli oshdi (30%). Nazorat bosqichida esa eksperimental guruhda yuqori daraja 50% ga yetgan bo‘lsa, nazorat guruhida faqat 15% ni tashkil qilgan.

2-jadval.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy etik kompetensiyalari darajasi (%)

Bosqich	Past daraja	O‘rtacha daraja	Yuqori daraja	Jami (%)
Diagnostik	35	50	15	100
Shakllantiruvchi	15	55	30	100
Nazorat (eksperimental guruh)	8	42	50	100
Nazorat (nazorat guruhi)	30	55	15	100

Tadqiqot natijalari kasbiy etik kompetensiyalarning pedagogik deontologiya bilan uyg‘unligida sezilarli ijobiy o‘sish kuzatilganini ko‘rsatdi. Eksperimental guruhda yuqori daraja 50% ga yetgan, bu esa pedagogik deontologiya va etik kompetensiyalarning integratsiyasi samaradorligini tasdiqlaydi.

3-jadval.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish umumiy ko‘rsatkichlari (%)

Bosqich	Past daraja	O‘rtacha daraja	Yuqori daraja	Jami (%)
Diagnostik	38	48	14	100
Shakllantiruvchi	18	53	29	100
Nazorat (eksperimental guruh)	9	41	50	100
Nazorat (nazorat guruhi)	32	52	16	100

Tadqiqot natijalari bo‘yicha shakllantiruvchi bosqich va eksperimental guruhda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Bu pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning uyg‘un integratsiyasining kasbiy yetuklikni rivojlantirishdagi samaradorligini ko‘rsatadi.

Tahlil. Tadqiqot natijalari bo‘yicha olingan ma’lumotlar pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Eksperimental guruhda pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning yuqori darajaga erishish ko‘rsatkichlari (50%) nazorat guruhiga nisbatan aniq ustunlikni namoyon etdi. Bu holat pedagogik deontologiya va etik kompetensiyalarning uyg‘un integratsiyasi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy identitetini va pedagogik madaniyatini rivojlantirishda samarali ekanligini ko‘rsatadi [13]. Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik deontologiya darajasi va kasbiy etik kompetensiyalari o‘rtasidagi uzviy

bog‘liqlik empirik tadqiqot natijalari bilan tasdiqlandi. Tadqiqot davomida yuqori darajali pedagogik deontologiya ko‘rsatkichlari odatda yuqori etik kompetensiyalar bilan uyg‘unlashgani kuzatildi. Bu pedagogik deontologiyaning nafaqat axloqiy-me’yoriy asos sifatida, balki kasbiy etik qarorlar qabul qilishda ham hal qiluvchi rol o‘ynashini ko‘rsatadi [14].

Shuningdek, olingan ma’lumotlar pedagogik deontologiya va etik kompetensiyalarni integratsiyalashning bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Refleksiv topshiriqlar va axloqiy dilemmalar bilan ishlash o‘quvchilarni pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarni etik me’yorlar asosida hal etish va shaxsiy axloqiy pozitsiyani shakllantirishga yo‘naltirdi [15]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarni uyg‘un rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy barqarorlikni, mas’uliyatni va pedagogik qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, interfaol mashg‘ulotlar, simulyatsiyalar va refleksiv muhokamalar pedagogik kompetensiyalarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi [16].

Eksperimental va nazorat guruhlari o‘rtasidagi solishtirma tahlil pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalar uyg‘unligining kasbiy shakllanishga ta’sirini yanada aniqladi. Nazorat guruhida yuqori darajaga erishish faqat 15–16% ni tashkil qilgan bo‘lsa, eksperimental guruhda ushbu ko‘rsatkich 50% gacha yetdi. Bu pedagogik yondashuvning samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi [17].

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy yetukligini oshirishda pedagogik deontologiya va etik kompetensiyalarning integratsiyasini ta’lim jarayoniga tizimli joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, pedagogik modullar, interfaol treninglar va axloqiy dilemmalar bilan ishlash amaliyotini o‘quv dasturlariga kiritish samarali mexanizm sifatida tavsiya etiladi [18].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning uyg‘unlashuvi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy identitetini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynashini, pedagogik madaniyat va mas’uliyatni shakllantirishda samarali ekanligini ko‘rsatdi. Ushbu natijalar oliy ta’limda pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida deontologik-etik yondashuvlarni tizimli joriy etishning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning uyg‘unlashuvi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Eksperimental guruhda kuzatilgan yuqori darajadagi pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy yetukligini oshirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Bu pedagogik yondashuvning samaradorligini va pedagogik madaniyat, axloqiy mas’uliyat hamda kasbiy identitetni shakllantirishdagi rolini tasdiqlaydi. Shakllantiruvchi pedagogik bosqichda qo‘llangan interfaol mashg‘ulotlar, refleksiv topshiriqlar va axloqiy dilemmalar bilan ishlash bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy qarorlar qabul qilish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va etik me’yorlarga rioya qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilgan. Natijalar pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarni tizimli integratsiyalashning kasbiy shakllanish jarayonidagi muhimligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot shuni ham aniqladiki, pedagogik ta’lim jarayonida deontologik va etik komponentlarni uyg‘unlashtirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning professional barqarorligini oshirish, ularning axloqiy-me’yoriy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish va pedagogik madaniyatini mustahkamlash mumkin. Shu bois, pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarni integratsiyalash bo‘yicha tavsiya etilgan metodik yondashuvlar oliy ta’lim muassasalarida pedagog kadrlarni tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot bo‘yicha quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Pedagogik deontologiya bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy burch, axloqiy mas’uliyat va normativ xulq-atvorni shakllantirishning nazariy va amaliy poydevorini tashkil qiladi.

2. Kasbiy etik kompetensiyalar pedagogik qarorlar qabul qilish va pedagogik faoliyatni axloqiy me’yorlar asosida amalga oshirish qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarning uyg‘unlashuvi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy identitetini shakllantirish, pedagogik madaniyatini rivojlantirish va kasbiy barqarorlikni ta’minlashda samarali vosita hisoblanadi.

4. Interfaol mashg‘ulotlar, refleksiv topshiriqlar va axloqiy dilemmalar pedagogik deontologiya va etik kompetensiyalarni integratsiyalashning samarali usullari hisoblanadi.

5. Tadqiqot natijalari pedagogik ta’lim dasturlarini takomillashtirish va pedagogik kadrlarni tayyorlashda deontologik-etik yondashuvlarni tizimli joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Shu bilan, pedagogik deontologiya va kasbiy etik kompetensiyalarni uyg‘un rivojlantirish bo‘yicha tavsiya etilgan yondashuvlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy yetukligi va professional samaradorligini oshirishda amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Adabiyotlar:

1. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. – New York: Norton, 1968.
2. Beauchamp T. L., Childress J. F. Principles of Biomedical Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2013.
3. Korthagen F. Reflection and Professional Development. – Teaching and Teacher Education, 2001.
4. Schön D. The Reflective Practitioner. – New York: Basic Books, 1983.
5. Creswell J. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. – Sage Publications, 2014.
6. Зеер Е. Ф. Психология профессионального развития личности. – Москва: Академия, 2014.